

İBRÂHİM b. VELÎD

(إبراهيم بن الوليد)

Ebû İshâk İbrâhîm
b. el-Velîd b. Abdilmelik
(ö. 132/750)Emevî halifesi
(744).

Hayatının halife olmazdan önceki dönemi hakkında çok az bilgi vardır. İbn Sa'd muhaddis Zührî ile görüştüğünü ve ondan bir sahîfenin rivayeti hususunda izin istediğini bildiren bir rivayet nakleder (*et-Tabakât*, II, 172). Bu rivayetten İbrâhîm'in gençliğinde hadis ilmiyle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Onun ilk siyasi görevi, kardeşi Halife III. Yezîd tarafından Ürdün'e vali tayin edilmesiyle başladı ve ardından veliaht ilân edildi. III. Yezîd'in kendisini veliaht tayin etmediğine dair bazı rivayetler de bulunmaktadır.

İbrâhîm, III. Yezîd'in ölümü üzerine (19 Zilhicce 126 / 2 Ekim 744) hilâfet makamına geçti. İlk iş olarak III. Yezîd'in kendisinden sonra ikinci veliaht tayin ettiği Abdülazîz b. Haccâc b. Abdümelik'in veliahtlığını onayladı. Ancak bazı merkezler onun hilafeliğini tanımadığı gibi başşehir Dimâşk'a yakın Humus halkı dahi kendisine itaat etmedi. Üç ay kadar bu makamda kalabilen İbrâhîm'in bütün zamanı kargaşa içinde geçti. II. Velîd'in öldürülmesinden sonra şiddetlenen fitneyi basturmaktan âciz kaldı. Ülkeadaki karışıklıklar giderek arttı ve sarsılmış olan merkezî idarenin otoritesi daha da zayıfladı.

Azerbaycan ve İrmîniye Valisi Mervân b. Muhammed, III. Yezîd'in isyanı sırasında öldürülen II. Velîd'in intikamını almak ve onun oğullarının haklarını korumak iddiasıyla harekete geçti. Ancak Mervân'ın asıl amacı hilâfeti ele geçirmektir. Cezîre halkının biatını aldıktan sonra Suriye üzerine yürüyen Mervân, Kinnesrîn'e yönelerek İbrâhîm'in kardeşi olan Vali Bişr'in ordusunu bozguna uğrattı, valiyi ve kardeşini esir aldı. Halkı biat etmediği için İbrâhîm'in gönderdiği ordu tarafından kuşatma altında tutulan Humus üzerine gitti ve şehri işgal etti. Humus halkının biatını aldıktan sonra 80.000 kişilik orduyla Dimâşk'a doğru ilerledi. İbrâhîm de ona karşı büyük bir ordu gönderdi. İki ordu Dimâşk civarında Aynülcer denilen yerde karşılaştı. Meydana gelen savaşta (7 Safer 127 / 18 Kasım 744) İbrâhîm'in kumandanı Süleyman b. Hişâm yenilip Dimâşk'a sığındı. Süleyman ve adamları bu sırada II. Velîd'in hapiste bulunan iki oğ-

lunu öldürdüler. II. Mervân bu zaferin ardından Dimâşk'a girdi ve halifeliğini ilân etti. Şehirde kaçmak zorunda kalan İbrâhîm ise bir süre gizlendikten sonra Mervân'a biat edeceğini açıklayarak ondan eman istedi. Mervân isteğini kabul edip onu yakınları arasına aldı. İbrâhîm, Emevî hilâfetinin sona erdiği Zap Suyu Savaşı'nda (11 Cemâziyelâhir 132 / 25 Ocak 750) nehirde boğularak ölenler arasındaydı. Onun daha önce II. Mervân veya Abbâsîler'den Abdullah b. Ali b. Abdullah tarafından öldürüldüğü de rivayet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât: el-Mütemmim*, II, 172; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 359, 367-368; Belâzürî, *Ensâb* (Zekkâr), IX, 199-202; Dîneverî, *el-Ahbarü'l-tuvâl*, s. 350-351; Ya'kübî, *Târîh*, II, 337; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 268, 295, 302, 311-313, 434; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, III, 233, 239, 249; İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk* (Amrî), VII, 246-252; Agobios b. Kostantin el-Menbicî, *el-Müntehab min Târîhi'l-Menbicî* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Trablus 1406/1986, I, 97-98; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 308, 311, 321 vd., 431; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, V, 376-377; a.m.f., *el-İber*, I, 125-126; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XXIV, 299-300; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 247-248; F. Wüstenfeld, *Genealogische Tabellen der Arabischen Stämme und Familien*, Göttingen 1892, II, 26; Zirikî, *el-A'lâm*, I, 74; C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi* (trc. Neşet Çağatay), Ankara 1954, s. 103; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1960, s. 175 vd.; V. Cremonesi, "İbrâhîm b. al-Walid", *El²* (İng.), III, 990-991.

İBRÂHİM SARIÇAM

İBRÂHİM el-YÂZİCÎ

(bk. YÂZİCÎ, İbrâhîm b. Nâsîf).

İBRÂHİM b. YEZİD

(bk. İBRÂHİM et-TEYMÎ).

İBRÂHİM ZÂHİD-i GEYLÂNÎ

(إبراهيم زاهد گیلانی)

Ebû's-Safve Tâcüddin İbrâhîm
b. Rûşen b. Emîr b. Bâbil
(ö. 700/1301)Zâhidîyye tarikatının pîri,
esmâ zikirle seyri sülûk usulünün
tesbit eden mutasavvıf.

615 (1218) yılı civarında Hazar denizinin güneybatı sahili boyunca uzanan Gîlân (Geylân) eyaletinin Siyâvrud nahiyesinde doğdu. Kendisine "Zâhid" lakabının

verilmesiyle ilgili olarak birçok menkıbe anlatılır (Cemâleddin Hulvî, s. 320). Yedi ceddinin şeyh olduğu, bunlardan Bîdâr (Bündâr) el-Kürdî'nin Sencân'dan gelerek bölgeye yerleştiği rivayet edilmektedir. Adı geçen şehir Merv yakınlarında bulunan Sencân olmalıdır. Bu bilgi doğruysa İbrâhîm Zâhid'in atalarının Horasan taraflarından Gîlân'a gelmiş olduğu söylenebilir. İbn Bezzâz, Şeyh Bîdâr'ı meşhur sûfi İbrâhîm b. Edhem evlâdından bir hükümdarın emîr yaptığını söyler. Vladimir Minorsky, bu bilgiye dayanarak erken devirlerde Azerbaycan'ın Mugan, Arrân, Elvân ve Dâribûm bölgelerinin İbrâhîm Zâhid'in ataları tarafından fethedilerek müslümanlaştırılmış olabileceğini kaydetmektedir (*The Turks, Iran and Caucasus in the Middle Ages*, s. 518, 524).

İbrâhîm Zâhid, Gîlân'da başladığı öğrenimini Şiraz'da sürdürdü. Daha sonra Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi'nin halifesi Sa'dî-i Şîrâzî'ye intisap etti. Şeyhinin emriyle defalarca halvete girip riyâzetle meşgul oldu ve onun tavsiyesi üzerine Şiraz'dan Gîlân'a giderek Lahîcân nahiyesinde oturan Seyyid Cemâleddin-i Tebrîzî'ye intisap etti (Cemâleddin Hulvî, s. 320 vd.; Minorsky, s. 518). İbrâhîm Zâhid, elinin emeğiyle geçinen ve kimseden yardım kabul etmeyen şeyhiyle birlikte tarlada çalışır, ürettiklerini pazara götürüp satardı.

Zâhirî ilimlerde geniş birikimi olan İbrâhîm Zâhid'in, dervişlerin cezbe ile semâa kalkmalarını benimsemediği ve onlarla semâ yapmadığı, bundan dolayı şeyhinin kendisine eziyet etmesinden rağmen onun evine giderek eşliğine yüz sürdüğü, bunun üzerine Cemâleddin-i Tebrîzî'nin, "Hamd olsun, bunu da başardın" diyerek kendisine hilâfet verdiği kaydedilmektedir. İbrâhîm Zâhid şeyhinin vefatından sonra irşada başlamayıp mücahedeye devam etti. Menkıbelerde kaydedildiğine göre geceleri az bir uykuyla yetinip ibadete devam eder, sürekli oruç tutar, yılda iki defa erbaîne girerdi. Yirmi yıl sonra mânevî bir işaretle (Cemâleddin Hulvî, s. 320, 321; Aubin, XXI-XXIII [1991], s. 40) Gîlân'ın kuzeyindeki Güştâsfi'ye giderek irşad faaliyetine başlayan İbrâhîm Zâhid daha sonra Şiraz'a geçti. Safiyyüddîn-i Erdebîlî'yi de Merâğa'ya gönderdi. Birkaç defa Doğu Azerbaycan'ı dolaştı. Hiyâv ve Serâb'ı ziyareti sırasında halkın büyük ilgisiyle karşılaştı. Gâzân Han ile görüştüğünden sonra dervişleriyle birlikte Erdebil'e giderek Şeyh Râsim Zâviyesi'nde oturdu. Erdebil halkı kendisi için büyük bir zâviye

İBRÂHİM ZÂHİD-İ GEYLÂNİ

inşa edip çeşitli vakıflar kurdu. Bölgede İslâm'ın yayılmasında emeği geçen ve özellikle Şirvan'da sözü dinlenen bir şahsiyet olan Seyyid Burhâneddin Muhammed ona bu bölgelerde irşad faaliyetinde bulunmasını önerdi. İbrâhim Zâhid'in çalışmaları sonucunda Şirvânşah Ahsitân kendisine mürid oldu ve onun için Güştâsfi'de bir zâviye yaptırdı. Yoğun irşad faaliyetleri neticesinde 679 (1280) yılından itibaren İbrâhim Zâhid'in adı Şirvan başta olmak üzere Güştâsfi, Kura, Doğu Azerbaycan ve Horasan'a kadar yayıldı. Bu durum, Şirvan bölgesinde faaliyet gösteren bazı sûfi cemaatleri rahatsız etti. Şirvânşah'ın davetini kabul ederek bir grup müridiyle birlikte Şirvan'a giden İbrâhim Zâhid'e Kalenderîler de cephe alıp suikast düzenlemeyi planladılar, ancak bunu gerçekleştiremediler. Bu çekişmeler sırasında Şirvânşah Ahsitân'ın oğlu Siyâmek ona ve mensuplarına karşı düşmanca bir tavır takındı (Aubin, XXI-XXIII [1991], s. 41-46). 700 (1301) yılında Güştâsfi'de hastalanan İbrâhim Zâhid, vasiyeti üzerine halifesi ve damadı Safiyyüddîn-i Erdebîlî tarafından Lâhicân'ın bir nahiyesi olan Siyâvrud'a getirildi; iki hafta sonra burada vefat etti. İbrâhim Zâhid iki defa evlenmiş olup son evliliğinden doğan kızı Bîbî Fâtîma'yı halifesi Safiyyüddîn-i Erdebîlî ile evlendirmişti.

İbrâhim Zâhid'in tarikat silsilesi Cemâleddîn-i Tebrîzî, Şehâbeddin Mahmûd, Rûkneddîn-i Sücâsî, Kutbüddîn-i Ebherî vasıtasıyla Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi'ye ulaşır. Silsile Sa'dî-i Şîrâzî vasıtasıyla da Sühreverdi'ye ile birleşir. Bazı kaynaklarda İbrâhim Zâhid, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile irtibatlandırılmaya çalışılmıştır. İbrâhim Zâhid'in müridlerinden olduğu anlaşılan Tâceddin Ali b. Abdullah el-Erdebîlî onun tarikat silsilesini Şems-i Tebrîzî, Rûkneddîn-i Sücâsî, Kutbüddîn-i Ebherî, Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi vasıtasıyla İmam Gazzâlî'nin kardeşi Ahmed el-Gazzâlî'ye ulaştırır. Nev'îzâde Atâî ise İbrâhim Zâhid ile Şems-i Tebrîzî'nin pîrdâş olduklarını kaydeder. Bu bilgilerden hareketle İbrâhim Zâhid ve Şems-i Tebrîzî'nin aynı şeyhe mensup oldukları ya da tarikat pîrlerinin Rûkneddîn-i Sücâsî'nin halifesi olduğu söylenebilir. Cemâleddin Hulvî ve Sarı Abdullah Efendi de Şems-i Tebrîzî'yi Rûkneddîn-i Sücâsî'nin halifeleri arasında sayar. Bu bilgi tarih bakımından mümkün olmakla birlikte rindmeşrep olan Şems-i Tebrîzî ile zühd ve takvâ yolunu tutan İbrâhim Zâhid'in aynı tarikat veya şeyhe mensup olmaları uzak bir ihtimal-

dir. Ayrıca Şems-i Tebrîzî *Maḳâlât*'ında Ebû Bekr-i Selebâf'ın müridi olduğunu açıkça belirtmektedir (Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 316 vd.).

Geylânî, Allah'ın bin bir isminin özü olarak kabul ettiği on iki isimden oluşan esmâ zikriyle seyrü sülûk metodunu uygulayan ilk sûfidir. Bu on iki ismin ilk yedisine "esmâ-i seb'a" (lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm, kahhâr), diğerlerine de "esmâ-i hamse" (samed, ehad, vâhid, fettâh, vehhâb) adı verilir. Esmâ-i bekâiyye de denilen bu beş ismi sıra ve mertebelere riayet ederek zikreder; çıktığı basamakları birer birer inip fark âleminde karar kılar ve bu inişle bekâ billâh makamına ulaşmış olur. İbrâhim Zâhid'in bu isimleri zikrederek halvete girdiği, fenâ ve ardından bekâ mertebelerine ulaşip celvete erdiği kabul edilir. Bu bakımdan Celvetiyye tarikatı ilk olarak ona nisbet edilmektedir (bk. CELVETİYYE).

İbrâhim Zâhid hakkındaki ilk kaynak, İbn Bezzâz'ın 759 (1358) yılında tamamladığı *Şafvetü's-şafâ'* adlı kitabıdır. Daha sonraki devirlerde eser üzerinde bazı değişiklikler yapılmış, Şeyh Zâhid'in halifesi Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin soyu Hz. Ali'ye bağlanmış, Şeyh Safiyyüddin ve hatta Şeyh Zâhid Şîî gibi gösterilmeye çalışılmıştır (Minorsky, *The Turks, Iran and Caucasus in the Middle Ages*, s. 516; Abbaslı, XL/158 [1976], s. 288, 302 vd.; Aubin, XXI-XXIII [1991], s. 39).

Geylânî'nin ilk hanımından büyük oğlu Cemâleddin Ali ile halifesi Safiyyüddîn-i Erdebîlî arasında husumet doğduğu, kendisini babasının mânevî vârisi olarak gören Cemâleddin Ali'nin Safiyyüddîn-i Erdebîlî'ye karşı birkaç suikast düzenlediği, fakat başarılı olamadığı ileri sürülmektedir (Aubin, XXI-XXIII [1991], s. 49-50).

İbrâhim Zâhid-i Geylânî'ye nisbet edilen Zâhidiyye'yi, bir tarikattan ziyade çeşitli devirlerde farklı isim ve yorumlarla ortaya çıkan ve günümüze kadar etkilerini sürdüren bir meşrep olarak görmek daha doğru olur. Zira İbrâhim Zâhid'den sonra Zâhidiyye tarikatı adı altında bir tarikatın izini takip etmek zor olduğu gibi bu hareket İbrâhim Zâhid'in ardından bulunduğu muhitin dışına fazla çıkamamıştır. Halifelerinden Ahî Yûsuf'un Anadolu'da Niğde'nin Tepeviran mevkiinde inşa ettiği zâviyede irşada devam ettiği ve burada öldüğü bilinmekteyse de tarikatının adına dair bir kayda rastlanmamıştır. Gence'de irşad vazifesini yürüten diğer hali-

fesi Hikmet-i Şirvânî'ye nisbet edilen tarikatın durumu da bundan farklı değildir. İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin meşrebi, asıl olarak damadı Safiyyüddîn-i Erdebîlî ile halifesi Ahî Muhammed Halvetî (ö. 780/1378-79) vasıtasıyla ayrı ayrı tarikatlara halinde kurmuş, bu silsilelerin ilkinden Safeviyye, ikincisinden Halvetiyye doğmuştur. Safeviyye, Erdebil Tekkesi'nde Safiyyüddin-i Erdebîlî'nin soyu tarafından sürdürülmüştür. Safiyyüddin'in oğlu Sadreddîn-i Erdebîlî'nin halifesi Hamidüddin Aksarâyî'nin (Somuncu Baba) müridi Hacı Bayrâm-ı Velî Ankara'da Bayramiyye tarikatını kurmuştur. Halvetiyye'nin kurucusu Ömer el-Halvetî, İbrâhim Zâhid'in halifesi Ahî Muhammed Halvetî'nin müridi ve yeğenidir. İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin tesbit ettiği seyrü sülûk usulünü uygulayan Halvetiyye tarikatından çok sayıda şube doğmuş ve böylece Halvetiyye İslâm âleminin en yaygın ve etkili tarikatı haline gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Tahran 1956, III, 140; İbn Bezzâz, *Şafvetü's-şafâ'*, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 775, vr. 16-56; Hândmîr, *Hâbitü's-siyer*, IV, 414; Nûrullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minin*, Tahran 1365 hş., II, 40; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, I, 64; Cemâleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye* (haz. M. Serhan Tayşî), İstanbul 1993, s. 259-318, 319-323, 330, 334; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 141; Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 180; İsmâil Hakkı Bursevî, *Silsile-i Celvetiyye*, İstanbul 1291, s. 63-64, 111-112; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, 71-72; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 244; Browne, *LHP*, IV, 40-43 vd.; Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul 1931, s. 37-38; a.m.f., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 316 vd.; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâik*, II, 656; V. Minorsky, *The Turks, Iran and Caucasus in the Middle Ages*, London 1978, s. 516, 518, 524; a.m.f., "A Mongol Decree of 720/1320 to the Family of Shaykh Zâhid", *BSOAS*, XVI/3 (1954), s. 515-527; Abdülhüseyn-i Zerrinkûb, *Dübnâle-i Cüstücü der Taşavvuf-i İrân*, Tahran 1369 hş., s. 62; Bedüzzaman Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin* (trc. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul 1986, s. 70, 272; Mustafa Bahadıroğlu, *Hiz. Üftâde ve Divân'ı*, İstanbul 1995, s. 47, 175, 184, 189, 201 vd.; W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (trc. Tefvik Bıyıklıoğlu), Ankara 1992, s. 6, 12, 127; Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul, ts., s. 154-158; Seyyid Ahmed Müsevî, "Medfen-i Şeyh Zâhid-i Geylânî Kucâ Est?", *Hüner u Merdum*, sy. 145, Tahran 1353 hş., s. 82-86; Mirzâ Abbaslı, "Safevîler'in Kökenine Dair", *TTK Belleten*, XL/158 (1976), s. 288, 293, 302 vd., 313, 317, 329; Jean Aubin, "Şaykh İbrâhim Zâhid Gilânî (1218?-1301)", *Turcica*, XXI-XXIII, Paris 1991, s. 39-46, 49-50; Cl. Huart, "Gilân", *IA*, IV, 782; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", a.e., X, 53 vd.; Franz Babinger, "Safiyyeddin", a.e., X, 65.

